

УДК 821.162.1-32.09(092)''19'':82'06.09(477)

Віра Меньок

ORCID 0000-0003-2573-3078

«ЛІТЕРАМИ ЦИНАМОНОВИХ КРАМНИЦЬ»: БРУНО ШУЛЬЦ У ПРОЧИТАННІ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Анотація. Авторка розвідки зосереджується на генезі, контекстах та інтерпретаційних описах текстів Сергія Жадана – найважливішого нині українського поета, – пов’язаних із творчістю й постаттю Бруно Шульца, а саме: три есеї, наразі опубліковані лише у польських перекладах («Дрогобич та околиці», «Шульц: видіння і відлуння», «Митець у часи війни: Шульц утрачений і збережений») та цикл «Шульц. Псалми» з найновішої збірки віршів поета «Скрипниківка» (2023). Концептуальною основою та наративним імпульсом для шульцівської тематики у творчості Жадана є його тягла участь у Міжнародному Фестивалі Бруно Шульца (ШульцФест), який відбувається у Дрогобичі від 2004 року у дворічному циклі. Збірка віршів «Дрогобич» (2018), яка існує лише у польському виданні, у перекладі Яцека Подсядла, відкриває присутність Шульца та Дрогобича у поетичному мисленні й уяві Жадана як автономного літературного проєкту. Після першої зустрічі з Дрогобичем поет визнає, що завжди читатиме це місто «літерами цинамонових крамниць» – першою зустріла його тут тінь Шульца, яка безнастанно повертається. Жадан закликає не оплакувати світи Шульца, лиш вірити у них, а в часи війни говорить про втраченого й урятованого Шульца, про спалені листи й знищені рукописи, про беззахисність мистецтва перед обличчям жажіт-тя і водночас про його рятівну силу.

Ключові слова: Сергій Жадан, Бруно Шульц, ШульцФест, Дрогобич, есей, псалми, жажіття, зцілення.

Інформація про авторку: Меньок Віра Володимирівна, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри зарубіжної літератури та полоністики факультету української та іноземної філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Електронна адреса: polcentrum@gmail.com

Vira Meniok

“THE LETTERS OF CINNAMON SHOPS”: BRUNO SCHULZ IN THE READING OF SERHIY ZHADAN

Abstract. *The author of the article focuses on the genesis, contexts and interpretative description of the texts by Serhiy Zhadan – the most important Ukrainian poet today – related to the work and figure of Bruno Schulz, including three essays, currently published only in Polish translation (“Drohobych and Its Surroundings”, “Schulz: Visions and Echoes”, “Artist In Wartime – Schulz Lost and Salvaged”) and the cycle of poems “Schulz. Psalms” from the poet’s latest volume “Skrypnykivka” (2023). The conceptual framework and narrative impulse of Schulz’s themes in Zhadan’s oeuvre is a poet’s regular participation in the International Bruno Schulz Festival (SchulzFest) held in Drohobych since 2004 on a biennial basis. The volume of poems Drohobych (2018), which exists only in the Polish edition, translated by Jacek Podsiadło, opens the presence of Schulz and Drohobych in Zhadan’s thinking and imagination as an autonomous literary project. After his first encounter with Drohobych, he confesses that he will always read this city in “the letters of cinnamon shops” – he was the first to encounter Schulz’s shadow there, which constantly returns. Zhadan suggests that one should not cry for Schulz’s worlds – one should believe in them, and during the war he speaks of Schulz lost and salvaged, of burned letters and lost manuscripts, of the defenselessness of art in the face of horror and of its saving power. The author of the article focuses on the interpretative discovery and interpretation of dramatic and figurative wholes, poetic and philosophical meanings, and contextual and intertextual traces that Serhiy Zhadan embodies in his reading of Bruno Schulz’s figure and literary heritage; invites to reflect on Schulz’s return and living presence in Zhadan’s texts, on the feeling of kinship with the genius who became a victim of the Holocaust and is now reborn in memory thanks to the psalmical power of the poet’s word, on the fascinating and sometimes unexpected paths of reading Schulz’s Drohobych “in the letters of cinnamon shops”. The author interprets Zhadan’s three unpublished essays in Ukrainian about both Schulz and Drohobych and his cycle of poems “Schulz. Psalms” as an exceptional literary whole with powerful interpretive potential in which symbolic figures and poetic insights from different times are intertwined, including intentional and immanent affinities and echoes not only with the author of “Cinnamon Shops”, but also with Paul Celan, Jerzy Ficowski, Ryszard Krynicki, and Rainer Maria Rilke. The article touches on the deep and vast space of Zhadan’s texts dedicated to Schulz, with the literary and extra-literary traces as well as meanings revealed in this space.*

Keywords: Serhiy Zhadan, Bruno Schulz, SchulzFest, Drohobych, essays, psalms, horror, salvation.

Information about the author: Vira Meniok, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of World Literature and Polonistics of the Faculty of Ukrainian and Foreign Philology at Ivan Franko State Pedagogical University of Drohobych.

E-mail: polcentrum@gmail.com

Wiera Meniok

“LITERAMI SKLEPÓW CYNAMONOWYCH”: BRUNO SCHULZ W ODCZYTANIU SERHIJA ŻADANA

Abstrakt. Autorka artykułu skupia się na genezie, kontekstach i opisie interpretacyjnym tekstów Serhija Żadana – najważniejszego dziś poety ukraińskiego – związanych z dziełem i postacią Brunona Schulza, w tym trzy eseje, na razie opublikowane tylko w polskich przekładach (“Drohobycz i okolice”, “Schulz: widzenia i echa”, „Artysta w czasach wojny – Schulz utracony i ocalony”) oraz cykl wierszy “Schulz. Psalm” pochodzący z najnowszego tomu poety “Skrypykównka” (2023). Osnową konceptualną i impulsem narracyjnym tematyki schulzowskiej w twórczości Żadana jest jego stały udział w Międzynarodowym Festiwalu Brunona Schulza (SchulzFest), odbywającym się w Drohobyczu od 2004 roku w cyklu dwuletnim. Tomik wierszy “Drohobycz” (2018), istniejący tylko w wydaniu polskim, w przekładzie Jacka Podsiadły, otwiera obecność Schulza i Drohobycza w myśleniu i wyobraźni Żadana jako autonomiczny projekt literacki. Po pierwszym spotkaniu z Drohobyczem wyznaje, że zawsze będzie czytał to miasto „literami sklepów cynamonowych” – jako pierwszy spotkał go tu cień Schulza, który nieustannie powraca. Żadan sugeruje, że światów Schulza nie należy opłakiwać – należy w nie wierzyć, a w czasie wojny mówi o Schulzu utraconym i ocalonym, o spalonych listach i zaginionych rękopisach, o bezbronności sztuki w obliczu grozy oraz o jej sile ocalającej.

Słowa kluczowe: Serhiy Zhadan, Bruno Schulz, SchulzFest, Drohobycz, esej, psalmy, groza, ocalenie.

Nota o autorce: Wiera Meniok, doktorka filologii, adiunktka w Zakładzie Literatury Powszechnej i Polonistyki na Wydziale Filologii Ukraińskiej i Obcej Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego imienia Iwana Franki w Drohobyczu.

E-mail: polcentrum@gmail.com

Постановка проблеми. Легенда життя й трагічної загибелі, відомі й невідомі обшири літературної та образотворчої спадщини Бруно Шульца упродовж багатьох десятиліть слугують розлогим, фундаментальним ґрунтом для будування й розгортання світового рецептивно-інтерпретаційного та дослідницького феномену, що охоплює не лише літературу й літературознавство, зокрема вже сформовану й самодостатню галузь шульцознавства, але й образотворче та перформативне мистецтво, музику, театр, кіно.

Окрему й виняткову вартість та перспективу українського шульцознавства складають тексти українських письменників, інспіровані творчістю й постаттю автора «Республіки мрій» та йому присвячені. Серед таких інспірацій та присвят унікальне значення мають тексти Юрія Андруховича та Сергія Жадана – чільних авторів сучасної української літератури, відомих та поціновуваних далеко поза межами України.

Найприкметнішим текстом Андруховича у шульцівському контексті є його есей «Бруно і Порно», що його він написав 2010 року спеціально для IV Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі (інакше: ШульцФест), відтак під назвою «Дрогобич, 2007» опублікував у своєму «Лексиконі інтимних міст» [8, с. 133–138] – книзі про 111 міст на його власній мапі, що на ній Дрогобич міститься поміж Дніпром (тоді ще Дніпропетровськом) та Дюссельдорфом. Рік 2007 у назві есею про Дрогобич не випадковий – це рік, коли Юрій Андрухович уперше відвідав Дрогобич на запрошення Полоністичного науково-інформаційного центру імені Ігоря Менька Дрогобицького університету, а вже наступного року став постійним учасником ШульцФесту, його незмінною українською візитівкою.

Сергій Жадан занурився у світ Бруно Шульца 2014 року, невдовзі після російської анексії Криму й утворення проросійських маріонеткових ДНР та ЛНР, коли вперше приїхав до Дрогобича, запрошений на ШульцФест. Відтоді він – постійний учасник Шульцового фестивалю, вірний авторові «Цинамонових крамниць» та його містові.

Сьогодні, коли триває війна з російською агресією, не спосіб не думати про те, що Андрухович та Жадан – на відстані кількох років – коли пишуть про Шульца, невідворотно торкаються його загибелі [7, 4].

Пропонована розвідка зосереджується передусім на есеях Сергія Жадана, присвячених постаті й творчості Бруно Шульца, написаних спеціально для дрогобицького ШульцФесту, які ще не публікувалися українською мовою, тож становлять незаперечну вартість для української читацької рецепції доробку Шульца та для українського шульцознавства. Після першої зустрічі з містом творця «Цинамонових крамниць» поет визнає, що відтоді вже завше читатиме це місто «літерами цинамонових крамниць» [5, с. 10]. У наступних есеях, написаних 2020 та 2022 року, Жадан закликає не оплакувати світи Шульца, лиш вірити у них, а в часи війни говорить про втраченого й урятованого Шульца, про спалені листи й назавше зниклі рукописи, про беззахисність мистецтва перед обличчям жажіття і водночас про його рятівну силу. Промовистою присвятою Шульцові став також цикл поетових віршів «Шульц. Псалми» з його найновішої збірки «Скрипниківка» [11, с. 108–113], що про нього детальніше йтиметься у цьому есеї.

Літературно-філософський та інтерпретаційно-герменевтичний потенціал прозових та поетичних текстів Сергія Жадана, присвячених Шульцові, є **об'єктом дослідження**, натомість народжені цим потенціалом – явні й приховані – контекстуально-інтертекстуальні сліди, ключові топоси й метафорично-образні цілості окреслюють **предмет дослідження**, що його варто прочитувати й відчитувати у просторі літературної антропології важкого досвіду, що втілювався й віддунювався у найдосконаліших взірцях літератури зарівно в апокаліптичні часи Другої світової війни, як і сьогодні, коли боремось з імперією зла й у цій боротьбі уважно вслухаємось у голос поета, котрий взяв на себе відповідальність за нашу індивідуальну й колективну пам'ять, котрий свідчить кожним своїм промовленим і написаним словом, кожним своїм віршем.

Аналіз досліджень та публікацій. Українська рецепція творчості Бруно Шульца складає нині багатозарову, гетерогенну цілість, аналітично-інтерпретаційний опис якої – тема для окремого дослідження. Прикметно, що завдяки тягlostі Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца, який відбувається у Дрогобичі вже понад чверть століття і його незмінно розлогою компонентою є світова наукова рефлексія над

літературно-мистецьким доробком та біографією автора «Санаторію під Клепсидрою», зацікавленість його творчістю поміж українських гуманітаріїв помітно зростає й на сьогодні маємо чимале ґроно шульцознавців, серед яких Андрій Павлишин [26], Сергій Тарадайко [29], Віталій Табачковський [28], Роман Мних [24], Віталій Назарець [25], Юлія Стахівська [27], авторка найновішої монографії Наталія Маторіна [13], авторка цього есею [див. низку праць українською мовою: 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23] та інші українські науковиці й науковці.

Виникнення й розвій українського шульцознавства не були б можливими без українських перекладів літературних та квазілітературних текстів Шульца, як і творів, дотичних до його постаті й письменницької спадщини. Справжнім переломним моментом в українській рецепції творчості Бруно Шульца став новий український переклад дилогії «Цинамонові крамниці» та «Санаторій під Клепсидрою», здійснений Юрієм Андруховичем [36]. Поруч із перекладами *stricte* літературних текстів, стратегічно важливими для творення цілості україномовного буття Шульцового доробку були переклади його літературно-критичних та теоретично-літературних текстів, що оприявнюють дрогобицького генія як блискучого літературного критика та глибокого філософа літератури [35], а також його епістолярної спадщини, без якої не обійтися у будуванні власних шульцознавчих концепцій [34].

Контекстуально та інтертекстуально цінними стали також переклади книг, які наближають українському сприймачеві й дослідникові постать та літературно-мистецький всесвіт Бруно Шульца, серед ключових – «Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц і його міфологія» Єжи Фіцовського [31], «Наречена Шульца» Аґати Тушинської [30], «Атлантида» та «Місяцева земля» Анджея Хцюка [32], «Дрогобич, Дрогобич...» Генрика Грінберґа [9]. Варто знати про ці книги й пам'ятати, що без них будування українських шульцознавчих обривів не сповниться вичерпно й усебічно.

Окреслення раніше не вивчених частин досліджуваної проблеми. Бруно Шульц у прочитанні Сергія Жадана – цілковито нова дослідницька траєкторія у дотеперішньому українському шульцоз-

навстві. Три присвячені Шульцові есеї Жадана – «Дрогобич та околиці», «Шульц: видіння і відлуння», «Митець у часи війни: Шульц утрачений і збережений» – наразі не опубліковані в українських оригіналах, тож пропонується розвідка відкриває досі невідомі сторінки творчості одного серед найзнаковіших авторів української літературної сучасності й водночас торкається нових інтерпретаційних коментувань та герменевтичних прочитань-засвоєнь сенсів Шульцової літературної уяви.

Цей текст є інтерпретаційним запрошенням до роздумів про силу зцілення, що її поет зберігає у своєму слові, виражає й утверджує в часи жахить. Про повернення й живу присутність Бруно Шульца у текстах Сергія Жадана, про відчуття й утілення спорідненості з генієм, який став жертвою Голокосту, а тепер відроджується у пам'яті, повертається завдяки псалмовій міцці поетового слова, сказаного у часи нинішньої Катастрофи, урешті – про захопливі й іноді несподівані стежки прочитування Шульцового Дрогобича «літерами цинамонових крамниць».

Інтерпретаційне відкривання й тлумачення ключових драматично-образних цілостей, поетично-філософських сенсів та контекстуально-інтертекстуальних слідів, що їх Сергій Жадан утілює у своєму прочитуванні постаті й літературної спадщини Бруно Шульца, складають інтегральну й комплементарну **мету** пропонованої розвідки. Поза тим, найістотнішим видається з'ясування й коментування феномену присутності Шульца у творчості Жадана останніх десяти років.

Виклад основного матеріалу. Сергій Жадан – поет, у чий голос вслухається сьогодні вся Україна – від 2014 року, одразу після розв'язання російської агресії, коли вперше приїхав до Дрогобича, запрошений на Міжнародний Фестиваль Бруно Шульца у Дрогобичі, підтримує наші шульцівські ініціативи й бере у них участь, а Дрогобич, від першої зустрічі з містом – досі, як сам визнає, читає «літерами цинамонових крамниць»: «Що я знаю про це місто? Це місто, про яке писав Бруно Шульц, і скільки б разів я сюди не приїздив, скільки б цікавого та дивовижного не трапилось мені тут побачити, відчути й пережити, я відчитуватиму його,

це місто, все одно літерами цинамонових крамниць, чудернацькими химерними реченнями, з яких вибудовував свій світ Шульц» [5, с. 10]¹.

Це уривок з есею Жадана «Дрогобич та околиці» – передмови до його поетичної збірки «Дрогобич», виданої варшавським видавництвом PIW у польському перекладі Яцека Подсядла. Цей есей відкриває читання Шульца й Дрогобича українським поетом [див. 3]. Жадан розпочинає свою оповідь із визнання, що першою, кого він зустрів у Дрогобичі – уявною і водночас чуттєво присутньою – була тінь Шульца. Він цитує уривок з оповідання Шульца «Липнева ніч», який закінчується таким реченням: «Тоді хворі, найсумніші й розірвані отримують свою мить розради» [36, с. 226]. Й одразу пояснює: «Ми були хворі, найсумніші й розірвані» [5, с. 7]. Хто це «ми»? Це сам поет та музиканти з його панк-рок-гурту «Жадан і Собаки», які супроводжували його під час першої мандрівки до Дрогобича – через два місяці після російської анексії Криму, коли поета побили російські найманці під час конфлікту біля будівлі обласної адміністрації у Харкові.

Мить розради Жаданові та його друзям з Харкова дарує Шульц, його тінь, яку хочеться побачити, а якщо не побачити, то бодай уявити, себто вигадати, бо саме він – той добрий знайомий, який заспокоїть і подарує надію в невідомому раніше місці: «[...] ми, до того ж, були вперше в Дрогобичі. А коли вперше потрапляєш до міста, намагаєшся зачепитись за щось відоме, за щось, що можеш собі якщо

1 Тут і далі цитування означаються за польським виданням поетичної збірки Сергія Жадана «Дрогобич» [5], що побачила світ у перекладі польського поета Яцека Подсядла. Книга містить добірку віршів Жадана з 2014–2016 років, що увійшли до його збірок «Життя Марії» [10] й «Тамплієри» [12]. Есей «Дрогобич та околиці» поет написав спеціально як передмову до цієї книги. Ілюстрації до кількох віршів збірки створила дрогобицька художниця Ольга Чигрик; післямова польського літературознавця Павела Прухняка коментує тісний зв'язок книги з Міжнародним Фестивалем Бруно Шульца у Дрогобичі. Прем'єрна презентація збірки відбулася у Дрогобичі під час VIII ШульцФесту, у червні 2018 року. «Дрогобич» Сергія Жадана – чергове досягнення фестивалю у будіванні української рецепції біографії й творчості Бруно Шульца. Попереднім значним здобутком ШульцФесту у цьому контексті була публікація нового, повного українського перекладу прози Бруно Шульца, здійсненого Юрієм Андруховичем. Книга Жадана «Дрогобич» не існує в оригінальному українському виданні – цитати з есею «Дрогобич та околиці» наводяться з оригінального тексту, наданого письменником авторці цієї розвідки [В.М.].

не пригадати, то бодай вигадати. В Дрогобичі у нас усіх є один знайомий. Звати його Шульц. Спробуй його тепер пригадати. Або вигадати» [там само].

Для Жадана читання Дрогобича розпочинається Шульцом й повсякчас у ньому триває. Тінь Шульца мешкає в його уяві поміж темрявою й світанням, жажіттям і зціленням, втратою й порятунком. Саме в цьому «поміж» поет віднаходить його. Місто Шульца він бачить наче сам Шульц: «Дрогобич нагадував великі декорації історичної вистави. Себто, як міста його було мало, а ось як на великі декорації – цілком достатньо» [там само, с. 8].

Про декоративність, фрагментарність та фотомонтажну природу міста чимало знайдемо у Шульца, зокрема в оповіданнях «Серпень», «Вулиця Крокодилів», «Цинамонові крамниці», «Віхола», «Геніальна епоха», «Республіка мрій», «Друга осінь». Приміром, у «Другій осені» читаємо: «Ця друга осінь нашої провінції – ніщо інше, як хвора фата-моргана, через гігантське збільшення спроектована в небо красою наших колекцій, яка вмирає зачиненою в музеї. Ця осінь – великий мандрівний театр, що обманює поезією, здоровенна кольорова цибулина, що лушпайка по лушпайці вилущується щоразу новою панорамою. Ніколи не дійдеш до жодної суті. За кожним лаштунком, щойно він зів'яне і з шелестом згорнеться, виринає нова сяйлива декорація, лише на мить жива і справжня, поки, гаснучи, не зрадить своєї намальованої на папері сутності. І всі перспективи намальовані, і всі панорами картонні, і тільки запах справжній, запах прив'ялих лаштунків, запах великого гардеробу, насичений ладаном та помадою» [36, с. 239].

Ба більше, Сергій Жадан каже, що добре знаним йому містам східної України не притаманна природа міста, їх можна описати вельми буденно: «Інфраструктура й галузь нехитрих розваг. Решта – печальний приватний сектор або ж безнадійне кооперативне житло» [5, с. 8]. З Дрогобичем є геть по-іншому: «Дрогобич – місто, яке було містом, коли міст майже не було. [...] І ще, звісно, тіні. Тіні тих, хто жив тут сотнями років, тих, хто на цих вулицях закохувався, збагачувався, зневірювався, старів, помирав» [там само, с. 8–9].

Жадан продовжує читати Дрогобич – уявний і досяжний, прихований і явний – «літерами цинамонових крамниць». І в цьому читанні він наче кориться Шульцові – так завершує свій есей «Дрогобич та околиці»: «Все саме так, все з точністю до літери – ніхто нічого не знає, ніхто нічого не відчитує, але часу вистачає на все – і на зміну декорацій, і на відчуття цього міста, і на прив'язаність до нього. Більше нічого не треба. Більше нічого немає. Лише прив'язаність. Лише писані по тому вірші...» [там само, с. 13–14].

Свій черговий есей «Шульц: видіння і відлуння» Сергій Жадан присвятив Бруно Шульцові під час загострення пандемії: прочитав його у Дрогобичі, в листопаді 2020 року, як інавгураційний есей ІХ ШульцФесту, після чого текст було опубліковано у польському перекладі авторки цієї розвідки, в часописі Польської академії наук «Konteksty» [6].

Поет побудував свою розповідь головню довкола двох осердь: перше – це езотерична фігура батька-деміурга, друге – оточення сутінків, сірого світання чи ночі, що з нього виринає світ поетичної уяви Шульця. У такий спосіб Жадан повертається до плинності й текстури тіні, що з неї виринають й у ній виражають себе постаті, події й предмети в оповіданнях автора «Цинамонових крамниць». Поет наголошує, що Шульц зазвичай зображує батька Якуба – деміурга та єресіарха, ключову фігуру у своєму світі – у просторі тіні, аби потім освітлювати його, наче ікону.

Жадан уважно придивляється до Шульця як художника й письменника водночас, припускаючи, що він не стільки оповідає, скільки малює свій світ, безустанно граючи з тінню та світлом. Декорації цього світу нелегко впізнати, позаяк митець майстерно приховує їх у тіні. На думку Жадана, ґрунтуючись на Шульцових описах Дрогобича, складно було б проводити екскурсії: світіння тіней неодмінно спричиняють мінливість маршрутів та відносність міського краєвиду. Тінню є також пам'ять, що з неї то тут, то там виринають у світі Шульця вулиці, будинки, предмети, рослини, птахи, постаті. Все, що втрачено для нашої пам'яті, втрачає право на існування, тому помешкання містить лише ті кімнати, які оповідач може собі пригадати. Юзеф безнастанно оповідає світ наново, одночасно перетворює й спотворює його, виводить

з тіні й знову у ній залишає. У відчуженні Жадана спокуса такої оповіді про світ є найсолодшою: спокуса показати його таким, яким він народжується у видіннях споглядача, як відлуння в його спогадах. З метою сповнення цієї спокуси творення Шульц сам розставляє світло, в якому розміщує тих, про кого постановляє говорити, передусім батька. Саме батько освітлює світ «Цинамонових крамниць» світінням своїх шаленств та пророцтв, своїх осяянь та поразок. Аби описати батька, Шульц потребує темряви, ночі, тіні – тоді світло неодмінно з'явиться, натомість «батьків відхід свідчить про завершення поезії, про зникнення кольорів, про кінець діянь»¹. Далі приходить час для спогадів та рефлексій. Утім, світ батька й наратора (і читача), котрий безмежно довіряє батькові, не зникає – світ, «витворений поза межами канону, світ ересей, світ сумнівів» викликає не стільки втрату віри, скільки вдячність й захоплення, зачаровує й осяює. Жадан завершує свій есей доволі сумним, але водночас оптимістичним посланням:

«Світ, витворений поза межами канону, світ ересей, світ сумнівів, що породжує не так опір і зневіру, як удячність і глибокий захват – саме такий світ постає в „Цинамонових крамницях“, саме цей світ заворює і закохує в себе – заворює своєю нереальністю й примарністю, закохує своєю недосяжністю, настільки очевидною, що це перестає травмувати. За такими світами не хочеться плакати – в них хочеться вірити.

Тому нам лишається ця фантастична й химерна радість – бути долученими до джерел світла, втіхи й печалі, бути наближеними до цих дивних знаків і свідчень, що їх лишив по собі оповідач, бути готовими, відчиняючи двері за знайомою нам адресою на площі Ринок, побачити там цілком незнані нам світи. Світи, щедро наповнені відлуннями й видіннями Шульцового генія»².

«За такими світами не хочеться плакати – в них хочеться вірити»: прочитую це послання як одне з найістотніших серед усіх тих числен-

1 Есей Сергія Жадана «Шульц: видіння і відлуння» опублікований лише у польському перекладі авторки цієї розвідки [6]; цитати з українського оригіналу рукопису, наданого письменником авторці для роботи над майбутньою книгою його текстів про Бруно Шульца, тут і далі наводяться без означування джерела, позаяк рукопис ніде не був оприлюднений [В.М.].

2 Див. попередній коментар.

них, що їх дотепер спромоглися запропонувати розмаїті методології та інтерпретаційні стратегії шульцознавства в його найширшому розумінні. Гадаю, що найглибше відчути світ Шульца може не шульцознавець, а поет – такий, як Сергій Жадан. Про його есей «Шульц: видіння і відлуння» раніше писала: «По батькові залишає [Шульц, В.М.] тіні апокрифів його смерті. По собі так само залишає апокриф, залишає тінь, якою стається, коли пригадування про нього перетворюється на вигадання. Залишає почуття втрати цього дивовижного світу освітлених тіней. На думку Жадана, ця втрата все ж не спричиняє відчаю. Світ Шульцових видінь і відлунь не хочеться оплакувати – в нього хочеться вірити. У світі тіней Шульца сягаємо джерел світла, що він їх нам залишив, хоча сам повсякчас не світлом єдиним живе...» [2, с. 21]¹.

Третій есей Жадана «Митець у часи війни: Шульц утрачений і збережений» має найпромовистіший драматичний вимір. Поет виголосив його під час повномасштабної російської агресії проти України, на відкриття Х ШульцФесту, 12 липня 2022 року, на 130-ті уродини Шульца. Тоді Сергій Жадан вперше взяв участь у ШульцФесті дистанційно, говорив з Харкова, свого рідного міста, яке безустанно захищає – спершу на передовій культурного фронту, тепер на передовій бойових дій, служить у 13-й бригаді оперативного призначення НГУ «Хартія». Говорив про руйнівну силу війни та беззахисність митця перед обличчям жакіття: «Шульц, застрелений посеред міста, яке він так глибоко й так послідовно переінакшував у своїх текстах, малюнках та візіях, застрелений просто й банально, без жодних химерій і таємниць, є саме таким поєднанням убивчої логіки й якоїсь особливої несправедливості, яка коріниться в самій природі зла. З одного боку – один із безлічі загиблих дрогобицьких євреїв, за чіими смертями згасав цілий космос, рушилася історія, обривалося мовлення. З іншого – великий геній, з чиєю смертю зникла можливість далі витворювати дивовижні й неповторні світи, небачені іншим, чутні лише йому»².

1 Оригінальна публікація польською мовою, переклад українською мій, В.М.

2 Есей Сергія Жадана «Митець у часи війни: Шульц утрачений і збережений» опублікований лише у польському перекладі Богдана Задури [4]; цитати з українського оригіналу рукопису, наданого письменником авторці цієї розвідки, тут і далі наводяться без означування джерела, позаяк рукопис ніде не був оприлюднений [В.М.].

У день інавгурації Х ШульцФесту – одразу після відбою повітряної тривоги – Жадан говорив про Шульца втраченого й урятованого, про спалені листи й назавше зниклі рукописи, про крихкість культури, яка найбільше потребує нашого захисту. Запитував, що мистецтво може протиставити знищенню? Говорив, що історія Шульца сильно нагадує нам сьогодні про речі остаточні й незворотні:

«Нині, коли ми [...] свідчимо винищення наших міст, бомбардування шкіл, бібліотек, музеїв, театрів, книгарень, коли фізично руйнується й випаюється те, що складає для нас не просто матеріальну цінність – що є для нас цінністю позачасовою – багато історій із двадцятого століття раптово, і на превеликий жаль, набули зовсім іншої ваги та звучання. Зокрема, історія Бруно Шульца – письменника, якого просто збило хвилею хаосу та зла, нещадною хвилею винищення. Історія про те, що смерті не слід давати шансу, що зі злом не варто загравати, що в будь-якому разі нашою необхідністю та обов'язком є відстоювання нашого права на життя, себто нашого права на свободу. Чи говорив про це сам Шульц? Здається, ні. Але нагадує він, як на мене, саме про це – там, де людина не здатна захистити себе сама, там, де вона не здатна захистити своїх близьких, вона все ж має право розраховувати на захист від інших, на підтримку, на порятунок. Культура, як найбільш не обов'язкова складова нашого дивного, не завжди справедливого життя, можливо, потребує нашого найпершого захисту. Оскільки в багатьох випадках просто не надається до відтворення. Під час війни це відчувається особливо гостро. Ми змушені захищати від вогню наші міста. Зокрема і для того, аби не побиватися згодом за знищеними письменниками. І за їхніми втраченими рукописами»¹.

Кульмінаційним й межовим місцем у текстах Жадана, присвячених Шульцові, що утворюють багатoshарову, але по суті неподільну цілість, є цикл віршів «Шульц. Псалми», який увійшов до найновішої збірки поета «Скрипниківка» [11]. Епіграф до циклу – рядки з оповідання Шульца «Книга»: «Зі Славонії, Семиграддя, Буковини сунули якісь щойно одужалі персонажі, сповнені запалу свідчити, палким і

1 Див. попередній коментар.

зворушеним словом розповідати свої історії. Вони йшли забинтовані і згорблені, потрясаючи вже не потрібними протезами, зриваючи з очей пластирі і пов'язки зі скрофул» [36, с. 123].

Одужалі приходили, аби свідчити, розповісти свої історії. Найімовірніше – вони поверталися по Катастрофі. Однак прагнули свідчити з запалом та зворушенням, не з ненавистю. У чотирьох псалмах, присвячених Шульцові, Жадан – також від імені Шульца – свідчить про те, про що інші мовчать, а передусім про те, що творіння, створене із землі та глини, – крихке й вразливе. Наводжу третій псалом повністю:

Творений із глини твоїми жорсткими пальцями,
значений кров'ю твоєї підшкірної вохри,
свідчу нині про задум твій – химерний і очевидний,
свідчу про те, про що всі мовчать: про вразливість твореного тобою.

Виліплені з глини, чи маємо мовчати там,
де ти нарочито не знаходиш слів?
Забуті тобою, чи маємо виправдовувати
твою фатальну убивчу неухважність?

Твердне на сонці кераміка моєї душі, наповнена смутком.
Якщо ти мовчиш, я скажу замість тебе:
зло не є чимось неназваним та безіменним,

зло має форму і зміст, яких ти йому надав.
Те, що тобі вдалося найкраще: тими ж словами
говорити про любов і говорити про ненависть. [11, с. 111]

Цей псалом Сергія Жадана прямо перегукується з «Псалмом» Пауля Целяна – такого ж важливого для нього поета, як і Райнер Марія Рільке. Жадан переклав сто віршів Целяна – здебільшого написаних ним в останні роки його життя та опублікованих після його самогубства [33]. Відкриттям значень поезії Целяна Жадан значною мірою завдячує польському поетові Ришардові Криницькому. На його думку,

переклади Криницького «роблять зрозумілими багато складних речей» [там само, с. 135] у поезії Целяна. І за це він вдячний польському поетові, якого цінує й перекладає його вірші, має намір опублікувати вибране з його поезій у своїх перекладах.

Жадан часто повертається до поезії Целяна. Переклад «Псалма» опублікував на своїй сторінці у фейсбуку 16 липня 2020 року, у короткому вступі написав: «Перечитую “Die Niemandrose” у фантастичному перекладі Петра Рихла й автоматично починаю робити паралельний переклад. Целян заворює. Поезія, що робиться з ґрунту, на якому ростуть терни й троянди»¹.

Ось перші рядки «Псалму» Целяна в українському перекладі Жадана:

Ніхто нас не виліпить знову з пороху й глини.
Ніхто не згадає наш прах.
Ніхто.

Славен еси, Ніхто.
Заради тебе хочемо
квітнути.
Всупереч тобі.²

«Ніхто нас не виліпить знову з пороху й глини» – «Творений із глини твоїми жорстокими пальцями». Псалом для Шульца народився у Жадана з Целянового «Псалма», з уважного в нього вчитування, зі вслухання в його слова й значення, явні й приховані. Залишаючись у вірші Жадана невидимим і водночас виразно присутнім, Целян стає одним зі свідків Катастрофи – як Голокосту, так і російської агресії проти України. Впізнаємо його серед голосів, що лунають у циклі «Шульц. Псалми» – поміж трояндами й терням, поміж любов'ю й ненавистю.

1 Див. на сторінці fb Сергія Жадана: https://www.facebook.com/serhiy.zhadan/posts/3040195012695413/?paipv=0&eav=AfbUMu887bdLrcdBHdPVjk6VDyAowZSc-d3wUIWIThIRxAska7VD2gn_XEVMs_cQIII&_rdr (дата звернення: 19.09.2025).

2 Там само.

У цьому циклі прочитую також поетичну спорідненість Сергія Жадана із голосом Єжи Фіцовського, відомого польського поета та одного серед ключових дослідників життя й творчості Бруно Шульца, котрий після Другої світової війни заново відкрив його світові. У псалмах Жадана, присвячених Шульцові, неочікувано й zarazом сподівано звучить голос Фіцовського з його книги «Odczytanie porośniętów» [1] («Прочитання попелищ») – збірки найважливіших і найсумніших віршів поета про читання зниклого світу, про зцілення через читання: кожного страченого життя, кожного ненаписаного або стертого з пам'яті вірша, кожного твору, похованого серед «wyrzutów ziemi» («докорів землі») [там само, с. 7]. Ось каяття поета, яким він відкриває свою книгу:

nie zdołałem ocalić
ani jednego życia

nie umiałem zatrzymać
ani jednej kuli... [там само, с. 5]

«nie umiałem zatrzymać / ani jednej kuli» («я не зміг зупинити / жодної кулі») – ці слова повертаються відлунням в ініціальній строфі присвяченого Шульцові циклу псалмів Жадана:

Я той, хто не здатен нічого зупинити,
як тисячі тих, хто не здатен нічого зупинити,
тисячі тих, хто навіть у фресках смерті
до останнього хоче розгледіти логіку твоєї майстерності. [11, с. 108]

Болісно непросто розгледіти логіку Божої майстерності в останньому творі Бруно Шульца – «фресках смерті», що він їх створив у будинку свого ката, офіцера гестапо Фелікса Ландау, на стінах дитячої кімнати. Потім вже був лише постріл у потилицю на одній з вулиць Дрогобича.

Жадан, найімовірніше, не знає збірки «Odczytanie porośniętów» Фіцовського, але напевне знає й цінує його відданість і вірність Шульцові, його книги про нього. Відлуння голосів і спорідненість слів – у

віршах Фіцовського та псалмах Жадана – виникли іманентно й правдиво, тому вони неймовірно прозорі й винятково чисті.

Вірші з циклу «Шульц. Псалми» випромінюють силу вічного бунту поета проти мовчазного й байдужого Бога. Бунту, котрий попри все не стає пасткою ненависті. Слова промовлені й слова невимовлені не перетворюються на ненависть навіть тоді, коли поет запекло просить «дозволу ненавидіти» й з гіркотою запитує: «чому ти нас стримуєш у нашому праві не копати собі могили?» [там само, с. 110].

І все ж – попри мовчазну байдужість Бога, попри Целянівського «Ніх-то», попри жахиття війни – Жадан так завершує свої псалми для Шульця:

Ліплені тяжко і пристрасно, творені з темені,
вийняті з вічності, сповнені пам'яті і любові,
ними й озвучені – пам'яттю і любов'ю. [там само, с. 113].

Знову повертається «Псалом» Пауля Целяна – з рятівною силою пам'яті й любові. Я вдячна Сергієві Жаданові за цю силу, яку він зберігає у часи жахиті й боронить її у своїх віршах. Також за присутність і повернення Шульца, за відчуття спорідненості з ним, за вираження себе та його мовою пам'яті й любові, за читання Дрогобича «літерами цинамонових крамниць».

Висновки. Есеї й вірші Сергія Жадана, присвячені Бруно Шульцові та його містові, уособлюють понадчасове послання про вагу поетового слова у темні часи, утривають найскладніше свідчення Катастрофи – тієї, що була колись і повторюється зараз. Тексти Шульца тоді й тексти Жадана тепер творять спільний простір відлунь важкого досвіду, формують нашу індивідуальну й колективну пам'ять, не дозволяють їй зникнути, стережуть вартості крихкого людського світу, промовляють від імені жертв винищення та тих, хто обирав й знову обирає мовчання, зцілюють посеред жахиті.

Три неопубліковані есеї Жадана про Шульца й Дрогобич та цикл його віршів «Шульц. Псалми» – це виняткова літературна цілість з потужним інтерпретаційним потенціалом, що з нього виринають явні й приховані контекстуально-інтертекстуальні сліди, поетикально-філософські

спільності й перегуки, символічні фігури й переплетіння поетичних обітниць і прозрінь різних часів. Повернення-присутності Бруно Шульца у текстах Сергія Жадана відкривають чимало сенсів, які очікують віднаходження й прочитання, серед них – інтенціональні та іманентні спорідненості й відлуння не лише з автором «Цинамонових крамниць», а й з іншими літературними голосами, поміж яких побіжно тут згадані Пауль Целян, Єжи Фіцовський, Ришард Криницький й урешті Райнер Марія Рільке – назву його циклу «Життя Марії» Сергій Жадан не випадково зробив назвою своєї першої книги, що вийшла у часи боротьби з російською наволоччю. Моя коротка розвідка торкається лише окремих фрагментів глибокого й розлогого простору текстів Жадана, присвячених Шульцові, тож є запрошенням до відкривання літературних та поза-літературних слідів і сенсів, що будують і наповнюють цей простір.

Очікуємо, що невдовзі вдасться сповнити важливий задум у межах Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца у Дрогобичі – видання в одній книзі текстів Сергія Жадана, пов'язаних зі Шульцом та його містом, що його Жадан продовжує читати «літерами цинамонових крамниць». Ці тексти нестимуть нові відкриття й натхнення для українських поціновувачів й дослідників творчості автора «Геніальної епохи» та для усього світового шульцознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ficowski, J. (2003). *Odczytanie popiołów*. (77 s.). Sejny: Pogranicze.
2. Meniok, W. (2021). Nie samym światłem żyje Schulz według Żadana. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*. (Nr 4 (335). S. 20–21).
3. Meniok, W. (2019). Zmierzch u Schulza i jego (Schulza) cień u Żadana. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*. (Nr 1–2 (324–325). S. 295–302).
4. Żadan, S. (2023). Artysta w czasach wojny – Schulz utracony i ocalony / tłum. B. Zadura. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*. (Nr 1–2 (340–341). S. 303–306).
5. Żadan, S. (2018). *Drohobycz* / tłum. J. Podsiadło. (108 s.). Warszawa: PIW.
6. Żadan, S. (2021). Schulz: widzenia i echa / tłum. W. Meniok. *Konteksty. Polska Sztuka Ludowa*. (Nr 4 (335). S. 22–25).
7. Андрухович, Ю. (2010). Бруно і Порно. У Бруно Шульц як літературний герой – Шульцівські інспірації та інтерпретації. *Літературні та наукові нотатки IV Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі* / ред. В. Меньок. (С. 9–15). Дрогобич: Швидкодрук.

8. Андрухович, Ю. (2011). Лексикон інтимних міст. Довільний посібник з геопоетики та космополітики. (480 с.). Київ: Meridian Czernowitz.
9. Гринберг, Г. (2012). Дрогобич, Дрогобич... / перекл. з пол. А. Павлишин. (392 с.). Львів – Івано-Франківськ: Лілея НВ.
10. Жадан, С. (2015). Життя Марії. (184 с.). Чернівці: Meridian Czernowitz.
11. Жадан, С. (2023). Скрипниківка. (144 с.). Чернівці: Meridian Czernowitz.
12. Жадан, С. (2016). Тамплієри. (120 с.). Чернівці: Meridian Czernowitz.
13. Маторіна, Н. (2025). Проза Бруно Шульца. Антропологія. Поетика. Наратологія. (538 с.). Київ: Талком.
14. Меньок, В. (2009). «Неврятований» Бруно в українському часопросторі. У *Сучасна рецепція творчості Бруно Шульца: Наукові матеріали III Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі* / ред. В. Меньок. (С. 249–268). Дрогобич: Коло.
15. Меньок, В. (2007). «Особлива провінція»: шульцівська креація й інтерпретація Міста. У *Бруно Шульц і культура Пограниччя: Матеріали двох перших едіцій Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі* / ред. В. Меньок. (С. 147–156). Дрогобич: Коло.
16. Меньок, В. (2013). «Регіони великої ересі», або Дрогобич Бруно Шульца. У *Пограниччя: Польща – Україна*. (Науковий щорічник. Вип. 4. С. 91–102). Дрогобич – Люблін: Коло.
17. Меньок, В. (2018). «У кожному досконалому вірші все мусить бути інтенцією, і все – інстинктом»: про літературний романтизм Фрідріха Шлегеля та Бруно Шульца. У *Мова і культура*. (Випуск 21. Том III (192). С. 41–49).
18. Меньок, В. (2010). Бруно Шульц, прихований і явний, у текстах Юрія Андруховича. У *Бруно Шульц як літературний герой – Шульцівські інспірації та інтерпретації. Літературні та наукові нотатки IV Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі* / ред. В. Меньок. (С. 178–186). Дрогобич: Швидкодрук.
19. Меньок, В. (2013). Дискурс тексту-задоволення: екзотичні/деградовані птахи Бруно Шульца та Юрія Андруховича. У *Київські полоністичні студії*. (Т. XXII. С.186–201).
20. Меньок, В. (2007). Міфологізація дійсності як індивідуально-авторська нарація у творчості Бруно Шульца. У *Вісник Львівського університету. Серія іноземні мови*. (Вип. 14. С. 187–199).
21. Меньок, В. (2014). Прецедент феноменологічної герменевтики Бруно Шульца. У *Бруно Шульц як філософ і теоретик літератури: Матеріали V Міжнародного Фестивалю Бруно Шульца в Дрогобичі* / ред. В. Меньок. (С. 191–214). Дрогобич: Коло.

22. Меньок, В. (2010). Творчий акт як конфронтація креації та інтерпретації: прочитуючи Бруно Шульца. У *Актуальні проблеми філології та американські студії. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції*. (С. 82–86). Київ: Національний авіаційний університет.
23. Меньок, В. (2013). Унікальний та універсальний випадок Бруно Шульца у контексті багатокультурного Дрогобича. У *Київські полоністичні студії*. (Т. XXII. С. 167–178).
24. Мних, Р. (2006). Дрогобичанин Бруно Шульц. (160 с.). Дрогобич – Седльце: Коло.
25. Назарець, В. (2023). Рецепція творчості Бруно Шульца в українській компаративістиці. У *Київські полоністичні студії*. (Т. 39. С. 293–306).
26. Павлишин, А. (2021). Бруно Шульц. (123 с.). Харків: Фоліо.
27. Стахівська, Ю. (2025). У пошуках тихої заводи – як жив і творив Бруно Шульц. У *Читомо*. URL: <https://chytomo.com/u-poshukakh-tykhai-zavodiak-zhyv-i-tvoryv-bruno-shults/> (дата звернення: 19.09.2025).
28. Табачковський, В. (2004). Феноменологія в Дрогобичі: «пробуджувальні візії» Бруно Шульца. У *Філософська думка*. (№ 2. С. 81–113).
29. Тарадайко, С. (2022). За мотивами Бруно Шульца. У *Всесвіт*. (№ 1–2, 3–4, 5–6. С. 339–345).
30. Тушинська, А. (2018). Наречена Шульца / перекл. з пол., примітки та коментарі В. Меньок. (368 с.). Чернівці: Видавництво 21.
31. Фіцовський, Є. (2010). Регіони великої ересі та околиці. Бруно Шульц і його міфологія / перекл. з пол. А. Павлишин. (544 с.). Київ: Дух і літера.
32. Хцюк, А. (2011). Атлантида. Місяцева земля / перекл. з пол. Н. Римська. (544 с.) Київ: Критика.
33. Целян, П. (2014). Світлотиск / перекл. С. Жадан. (136 с.) Чернівці: Meridian Czernowitz.
34. Шульц, Б. (2012). Книга листів / уклав і підготував до друку Є. Фіцовський; перекл. з пол. А. Павлишин. (360 с.). Київ: Дух і літера.
35. Шульц, Б. (2012). Літературно-критичні нариси / опрац. та передмова М. Кітовської-Лисяк; перекл. з пол. та післямова В. Меньок. (176 с.). Київ: Дух і Літера.
36. Шульц, Б. (2012). Цинамонові крамниці та всі інші оповідання в перекладі Юрія Андруховича. (384 с.). Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

REFERENCES

1. Ficowski, J. (2003). Odczytanie popiołów. (77 s.). Sejny: Pogranicze. [in Polish]
2. Meniok, W. (2021). Nie samym światłem żyje Schulz według Żadana. Konteksty. Polska Sztuka Ludowa. (Nr 4 (335). S. 20–21). [in Polish]

3. Meniok, W. (2019). Zmierzch u Schulza i jego (Schulza) cień u Żadana. Konteksty. Polska Sztuka Ludowa. (Nr 1–2 (324–325). S. 295–302). [in Polish]
4. Żadan, S. (2023). Artysta w czasach wojny – Schulz utracony i ocalony / tłum. B. Zadura. Konteksty. Polska Sztuka Ludowa. (Nr 1–2 (340–341). S. 303–306). [in Polish]
5. Żadan, S. (2018). Drohobycz / tłum. J. Podsiadło. (108 s.). Warszawa: PIW. [in Polish]
6. Żadan, S. (2021). Schulz: widzenia i echa / tłum. W. Meniok. Konteksty. Polska Sztuka Ludowa. (Nr 4 (335). S. 22–25). [in Polish]
7. Andrukhovych Y. (2010). Bruno i Porno. *Bruno Schulz yak literaturnyy heroy – Schultsivs'ki inspiratsiyi ta interpretatsiyi. Literaturni ta naukovi notatky IV Festyvalyu Bruno Schulza v Drohobychi* / ed. V. Meniok. (P. 9–15). Drohobych: Shvydkodruk. [in Ukrainian]
8. Andrukhovych Y. (2011). Leksykon intymnykh mist. Dovilnyy posibnyk z geopoetyky ta kosmopolityky. (480 p.). Kyiv: Meridian Czernowit. [in Ukrainian]
9. Grynberg H. (2012). Drohobych, Drohobych... / translated by A. Pavlyshyn. (392 p.). Lviv–Ivano-Frankivsk: Lilya NV. [in Ukrainian]
10. Zhadan S. (2015). Zhyttya Maryi. (184 p.). Chernivtsi: Meridian Czernowit. [in Ukrainian]
11. Zhadan S. (2023). Skrypnikivka. (144 p.). Chernivtsi: Meridian Czernowit. [in Ukrainian]
12. Zhadan S. (2016). Tampliery. (120 p.). Chernivtsi: Meridian Czernowit. [in Ukrainian]
13. Matorina N. (2025). Proza Bruno Schulza. Antropolohiya. Poetyka. Naratolohiya. (538 p.). Kyiv: Talcom. [in Ukrainian]
14. Meniok V. (2018). “U kozhnomu doskonalomu virshi vse musyt' buty intentsiyeyu, i vse – instynktom”: pro literaturnyy romantyzm Fridrikha Schlegela ta Bruno Schulza. *Mova i kultura* (Issue 21. Volume III (192). P. 41–49). [in Ukrainian]
15. Meniok V. (2009). “Nevryatovanyy” Bruno v ukayins'komu chasoprostori. *Suchasna receptsiya tvorchosti Bruno Schulza: Naukovi materialy III Mizhnarodnoho Festyvalyu Bruno Schulza v Drohobychi* / ed. V. Meniok. (P. 249–268). Drohobych: Kolo. [in Ukrainian]
16. Meniok V. (2007). “Osoblyva provintsiiya”: schultsivs'ka kreatsiya i interpretatsiya Mista. *Bruno Schulz i kultura Pohranychchia: Materialy dvokh pershykh edytsiy Mizhnarodnoho Festyvalyu Bruno Schulza v Drohobychi* / ed. V. Meniok. (P. 147–156). Drohobych: Kolo. [in Ukrainian]
17. Meniok V. (2013). “Regiony velykoyi yeresi”, abo Drohobych Brono Schulza. *Pohranychchia: Polshcha – Ukrayina* (Issue 4. P. 91–102). Drohobych – Lublin: Kolo. [in Ukrainian]

-
18. Meniok V. (2010). Bruno Schulz, prykhovanyy i yavnyy, u tekstakh Yuriya Andrukhovycha. *Bruno Schulz yak literaturnyy heroy – Schultsivs’ki inspiratsiyi ta interpretatsiyi. Literaturni ta naukovi notatky IV Festyvalyu Bruno Schulza v Drohobychi* / ed. V. Meniok. (P. 178–186). Drohobych: Shvydkodruk. [in Ukrainian]
19. Meniok V. (2013). Dyskurs tekstu-zadovolennya: ekzotychni/degradovani ptakhy Bruno Schulza ta Yuriya Andrukhovycha. *Kyyivs’ki polonistychni studiyi* (Vol. XXII. P.186–201). [in Ukrainian]
20. Meniok V. (2007). Mipholohizatsiya diysnosti yak indyvidualno-avtors’ka naratsiya u tvorchosti Bruno Schulza. *Visnyk Lvivs’koho universytetu. Seriya in-izemni movy* (Issue 14. P. 187–199). [in Ukrainian]
21. Meniok V. (2014). Pretsedent fenomenolohichnoyy hermenevtyky Bruno Schulza. *Bruno Schulz yak philosoph i teoretyk literatury: Materialy V Mizhnarodnoho Festyvalyu Bruno Schulza v Drohobychi* / ed. V. Meniok. (P. 191–214). Drohobych: Kolo. [in Ukrainian]
22. Meniok V. (2010). Tvorchyy akt yak konfrontatsiya kreatsiyi ta interpretatsiyi: prochytyuyuchy Bruno Schulza. *Current Problems of Philology and American Studies. Materials of the III International Scientific and Practical Conference*. (P. 82–86). Kyiv: National Aviation University. [in Ukrainian]
23. Meniok V. (2013). Unikalnyy ta universalnyy vypadok Bruno Schulza u konteksti bahatokulturnoho Drohobycha. *Kyyivs’ki polonistychni studiyi* (Vol. XXII. P. 167–178). [in Ukrainian]
24. Mnykh R. (2006). Drohobychanyn Bruno Schulz. (160 p.). Drohobych – Sedlce: Kolo. [in Ukrainian]
25. Nazarets’ V. (2023). Retseptsiya tvorchosti Bruno Schulza v ukrayins’kiy komparatyvistytsi. *Kyyivs’ki polonistychni studiyi* (Vol. 39. P. 293–306). [in Ukrainian]
26. Pavlyshyn A. (2021). Bruno Schulz (123 p.). Kharkiv: Folio. [in Ukrainian]
27. Stakhivs’ka Y. (2025). U poshukakh tykhoyi zavodi – yak zhyv i tvoryv Bruno Schulz. *Chytomo*. URL: <https://chytomo.com/u-poshukakh-tykhoyi-zavodi-iaak-zhyv-i-tvoryv-bruno-shults/> [in Ukrainian]
28. Tabachkovs’kyi V. (2004). Fenomenolohiya v Drohobychi: “probudzhualni viziyi” Bruno Schulza. *Philosofs’ka dumka* (No. 2. P. 81–113). [in Ukrainian]
29. Taradayko S. (2022). Za motyvamy Bruno Schulza. *Vsesvit* (No. 1–2, 3–4, 5–6. P. 339–345). [in Ukrainian]
30. Tushynska A. (2018). Narechena Schulza / translated from Polish, notes and comments by V. Meniok. (368 p.). Chernivtsi: Vydavnytstvo 21. [in Ukrainian]
31. Fitzovskyy Y. (2010). Rehiony velykoyi yeresi ta okolytsi. Bruno Schulz i yoho mipholohiya / translated by A. Pavlyshyn. (544 p.). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]

-
32. Khtsiuk A. (2011). *Atlantyda. Misyatseva zemlya* / translated by N. Ryms'ka. (544 p.). Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
33. Celan P. (2014). *Svitlotysk* / translated by S. Zhadan. (136 p.). Chernivtsi: Meridian Czernowitz. [in Ukrainian]
34. Schulz B. (2012). *Knyha lystiv* / compiled and prepared for publication by Y. Fitzovskyy; translated by A. Pavlyshyn. (360 p.). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]
35. Schulz B. (2012). *Literaturno-krytychni narysy* / processed. and the foreword by M. Kitovska-Lysiak; translation from Polish and an afterword by V. Meniok. (176 p.). Kyiv: Dukh i Litera. [in Ukrainian]
36. Schulz B. (2012). *Tsynamonovi kramnytsi ta vsi inshi opovidannya v perekladi Yuriya Andrukhovycha*. (384 p.). Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. [in Ukrainian]